

ένος χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τόν ὁποῖο ὁ Δ. Τσινικόπουλος ἐρευνᾷ μέσα ἀπό τή λεπτομερειακή ἀνάλυση τῶν προαναφερόμενων ριζοσπαστικῶν ιδεῶν τῆς Βίβλου.

Τό βιβλίον περιέχει, ἐκτός ἀπό τά τελικά συμπεράσματα, ἕνα κείμενο τό ὁποῖο ἀναφέρεται στή γενικότερη ἐπίδραση τῆς Βίβλου στίς τέχνες καί τά γράμματα, καθώς ἐπίσης καί ἕνα ιδιαίτερα χρήσιμο γλωσσάριο ὄρων. Οἱ σημειώσεις τέλους, καθώς καί ἡ ιδιαίτερα πλούσια βιβλιογραφία ἡ ὁποία χωρίζεται σέ πηγές, μεταφράσεις-βοηθήματα καί σέ δευτερεύουσα βιβλιογραφία, ἀναδεικνύουν τό ὑπόβαθρο τῆς βιβλιογραφικῆς τεκμηρίωσης τοῦ βιβλίου.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΑΡΑΣ

ξ ξ ξ ξ ξ ξ

Μόσχος Γκουτζιούδης, Καινοδιαθηκικές μελέτες μέ τή συνδρομή τῆς ἀρχαιολογίας, Μέθεξις, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 237

Πρόσφατα, ὁ λέκτορας τοῦ τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ Μόσχος Γκουτζιούδης ἐξέδωσε τόν παραπάνω καλαίσθητο καί σέ πρωτότυπο σχῆμα τόμο, πού θυμίζει ὁδηγούς μουσείων. Αὐτός περιλαμβάνει ἕναν σύντομο πρόλογο, τό κυρίως μέρος, πού ἀποτελεῖται ἀπό ἑπτά ἄρθρα ἐμπλουτισμένα μέ πολλές καί ἀξιόλογες εἰκόνες ἀρχαιολογικῶν χώρων καί εὐρημάτων, βιβλιογραφία, γλωσσάριο καί πίνακες συντομογραφιῶν, πληροφορίες γιά τήν προέλευση τῶν εἰκόνων καί εὐρετήριον ὀνομάτων καί χωρίων.

Στό πρώτο ἄρθρο μέ θέμα: «Τί εἶναι ἡ βιβλική ἀρχαιολογία;» ὀριοθετεῖται ἀπό τόν συγγραφέα ἡ βιβλική ἀρχαιολογία ὡς ὁ ἐπιστημονικός κλάδος τῆς ἀρχαιολογίας ὁ ὁποῖος ἐξετάζει τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα πού σχετίζονται μέ τή Βίβλο καί τίς περιοχές πού ἀναφέρονται σέ αὐτή. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται ἐπίσης στήν ἱστορία τῆς ἔρευνας καί τίς δύο κύριες μεθόδους πού πρωτοχρησιμοποιήθηκαν στήν ἀρχαιολογία, τή στρωματογραφία καί τήν κεραμική τυπολογία. Ἀκόμη, ἐπισημαίνει τήν καμπή στή μεθοδολογία τῆς ἀποκαλούμενης «βιβλικῆς ἀρχαιολογίας», πού ἐπέρχεται στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1970. Αὐτή ἐπῆλθε μέ τρεῖς τρόπους: πρῶτον, μέ τήν ἀποστασιοποίηση τῆς ἀρχαιολογίας ἀπό θεολογικά χρωματισμένα κατάλοιπα, ὅπως ἡ χρήση τῶν ὄρων «βιβλική ἀρχαιολογία» καί «ἀρχαιολογία τῆς ἁγίας γῆς»· δεύτερον, μέ τήν ἐπικέντρωση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης στή δικαίωση ὅσων ἀναφέρονται στή Βίβλο· τρίτον, μέ τή μετονομασία τῆς «βιβλικῆς ἀρχαιολογίας» σέ «ἀρχαιολογία τῆς Συρίας καί τῆς Παλαιστίνης». Ἔτσι, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Μ. Γκουτζιούδης, «πρωταρχικό ἐνδιαφέρον ἀποκοῦσε τώρα ἡ γῆ καί ἡ ἱστορία τῆς Παλαιστίνης» καί «ἡ ἀρχαιολογία τῆς ἁγίας γῆς βγήκε ἀπό τό ἐκκλησιαστικό περιβάλλον καί ἐντάχθηκε στόν ἀκαδημαϊκό χῶρο» (σ. 21), μέ τή διεπιστημονική συνεργασία τῆς ἀρχαιολογίας μέ ἄλλους ἐπιστημονικούς κλάδους.

Στά παραπάνω σημειώνουμε ὅτι θά πρέπει νά ἀποφεύγεται ὁ ὅρος «ἁγία γῆ», ἡ αὐτός νά τίθεται σέ εἰσαγωγικά, ὡς ἔντονα χρωματισμένος θεολογικά καί ἐπικίνδυνος πολιτικά ὅρος. Ἐπίσης, θά ἔπρεπε νά

χρησιμοποιείται ὁ ὄρος «Ἰσραήλ» ἀντί τοῦ ὄρου «Παλαιστίνη». Ὁ τελευταῖος εἶναι δημιούργημα τῆς ρωμαϊκῆς πολιτικῆς στήν περιοχή, πού ἐπιβλήθηκε μετά τό 130 μ.Χ. γιά νά ὑποτιμήσει τούς Ἰσραηλίτες.

Ο Μ. Γκουτζιούδης ὀλοκληρώνει τό ἄρθρο μέ μιá ἀναφορά στήν ἀρχαιολογία πού σχετίζεται μέ τό χῶρο τῆς Μεσογείου καί τά κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Σέ αὐτή ἐπισημαίνει τήν πρόοδο πού ἔχει γίνει στόν τομέα αὐτό τῆς ἀρχαιολογίας μέ τή συγγραφή σχετικῶν ἑλληνόγλωσσων καί ξενόγλωσσων ἐργασιῶν.

Στό δεύτερο ἄρθρο του μέ τίτλο: «Στά βήματα τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἀκολουθώντας τά “ἀρχαιολογικά” ἔχνη τῆς δράσης του στήν Ἑλλάδα» ὁ συγγραφέας στοχεύει, ὅπως ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει, νά

ἀναδείξει ποιά ἀπό τά μνημεῖα τά ὁποῖα συχνά εἰκονίζονται στίς παραπάνω ἐκλαϊκευμένες ἐκδόσεις διαφόρων βοηθημάτων [συμπεριλαμβάνει σέ αὐτά τούς τουριστικούς ὁδηγούς] συνδέονται ἄμεσα μέ τόν Παῦλο καί τή δράση του στήν Ἑλλάδα χωρίς νά προέρχονται ἀπό κάποια μεταγενέστερη παράδοση. (σ. 36)

Ἐπίσης, ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ νά ἀναδείξει

μέ τή συνδρομή τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας, τίς ἀρχαιότερες ἐκεῖνες, οἱ ὁποῖες δέν παρατίθενται στίς ἐν λόγῳ ἐκδόσεις γιά τήν πορεία τοῦ Παύλου στήν Ἑλλάδα, ἀλλά συνδέονται μέ συγκεκριμένες περιοχές τῆς ἱεραποστολικῆς δράσης τοῦ Παύλου. (σ. 36)

Ο Μ. Γκουτζιούδης διατρέχει ὅλες τίς περιοχές καί πόλεις τῆς Ἑλλάδας –τή Νεάπολη, τούς Φιλίππους, τήν Ἀμφίπολη, τήν Ἀπολλωνία, τή Θεσσαλονίκη, τή Βέροια, τήν Ἀθήνα, τήν Κόρινθο κ.ἄ.– πού συνδέονται

μέ τόν Παῦλο. Ἐπίσης, κατηγοριοποιεῖ μέ ἐπιστημονικό τρόπο τά διάφορα ἀρχαιολογικά εὐρήματα καί τά ἄλλα κτίσματα πού συνδέονται μέ τόν ἀπόστολο τῶν ἐθνῶν. Τά ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνας του εἶναι ἀποκαλυπτικά. Τά περισσότερα ἀπό τά εὐρήματα αὐτά εἶναι μεταγενέστερα τοῦ Παύλου, ἀλλά εἶναι δημιουργήματα τῆς παράδοσης πού ἀναπτύχθηκε γύρω ἀπό αὐτόν, ἐνῶ λιγοστά, τά περισσότερα ἀπό αὐτά ἐντοπίζονται στήν ἀρχαία Κόρινθο, μποροῦν νά συνδεθοῦν πιό στενά μέ τόν Παῦλο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τοῦ τρόπου ἐρευνας τοῦ συγγραφέα ἀποτελεῖ ἡ ἐξέταση ὄλων ὅσων ἀναφέρονται στήν ἐπίσκεψη τοῦ Παύλου στήν Ἀθήνα. Τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα στήν πόλη ἀναδεικνύονται αὐστηροί κριτές ὅσων ἀναφέρονται στίς Πράξεις γιά τόν Παῦλο καί τή δράση του στήν Ἀθήνα. Ἐμεῖς προσθέτουμε ὅτι ἐρχονται νά ἐπιβεβαιώσουν τή θέση ὅτι ὁ συγγραφέας τῶν Πράξεων παρεμβάλλει στήν ἱστορία καί τή νοηματοδοτεῖ θεολογικά.

Τέλος, σημειώνουμε ὅτι μιá ἐκτενέστερη ἀναφορά τοῦ συγγραφέα στή Νικόπολη καί τή σχέση της μέ τόν Παῦλο (Τιτ 3,12) θά ἐπειθε καί τόν τελευταῖο ἀπαιτητικό ἀναγνώστη γιά τή θεματική πληρότητα τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου.

Στο τρίτο ἄρθρο του μέ θέμα: «Ἡ συνδρομή τῆς τοπογραφίας καί τῆς ἀρχαιολογικῆς μαρτυρίας στήν κατανόηση τοῦ χώρου δράσης τῶν χριστιανῶν τῆς Κορίνθου» ὁ Μ. Γκουτζιούδης ἐπιχειρεῖ νά ἀναπαραστήσει στόν σύγχρονο ἀναγνώστη, εἰδικό καί μή, τήν εἰκόνα τῆς πόλης τῆς Κορίνθου τήν ἐποχή τῆς Καινῆς Διαθήκης. Στήν προσπάθειά του αὐτή ἐπιστρατεύει τά σχετικά ἀρχαιολογικά εὐρήματα, τίς ἀναφορές στήν

Κόρινθο τῶν δύο ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου καί τήν πλούσια σχετική βιβλιογραφία. Κάνει λόγο, μέ παράθεση πλούσιου ἐποπτικοῦ ὕλικου, γιά τούς χώρους καί τά μνημεῖα τῆς πόλης πού ἀναφέρονται στήν Καινή Διαθήκη, ὅπως οἱ ἐπιγραφές γιά κάποιον Ἐραστο (Ρωμ 16,23· Πρ 19,22· 2 Τιμ 4,20), ἡ κρεαταγορά (macellum) τῆς πόλης (1 Κορ 10,25) καί ἡ ἐβραϊκή συναγωγή τῆς (Πρ 18,6). Ἀπό τήν ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων αὐτῶν ἐξάγεται ἀπό τόν συγγραφέα τό συμπέρασμα ὅτι ὅλες οἱ σχετικές πληροφορίες πρέπει νά προσεγγίζονται κατά τρόπο ἐπιστημονικό, ὥστε νά ἀποφεύγονται ἀκριτεῖς καί αὐθαίρετες ἀπλουστεύσεις γιά τή ζωή καί τίς ἀντιλήψεις τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητας τῆς Κορίνθου.

Ὁ παραπάνω τρόπος προσέγγισης τῶν εὐρημάτων ἀπό τόν Μ. Γκουτζιούδη φανερώναται ἐναργέστερα στό δεύτερο μέρος τοῦ ἄρθρου του, ὅπου διερευνῶνται οἱ ἀρχαιολογικοί χώροι καί τά ἐπιμέρους ἀρχαιολογικά εὐρήματα τῆς πόλης σέ σχέση μέ συγκεκριμένες ἀναφορές τοῦ Παύλου στίς δύο ἐπιστολές του πρός τούς χριστιανούς τῆς Κορίνθου. Μία μία οἱ ἀναφορές αὐτές συγκρίνονται ἀπό τόν συγγραφέα μέ τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα καί ἀξιολογοῦνται μέ τή βοήθεια τῆς πλούσιας γιά τό θέμα σχετικῆς ἔρευνας.

Ἀπό τήν ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων αὐτῶν ἀναφέρω ἐνδεικτικά τήν ἐπιστημονική συζήτηση πού παραθέτει ὁ συγγραφέας καί πού ἀναφέρεται στούς λατρευτικούς χώρους σύναξης τῶν χριστιανῶν τῆς Κορίνθου τήν ἐποχή εκείνη. Ὁ συγγραφέας ἐξετάζει ἀρχικά μιά ρωμαϊκή ἔπαυλη τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., ἡ ὅποια ἀνακαλύφθηκε στήν περιοχή Ἄναπλογά, καί διερευνᾷ κατά πόσο

αὐτή θά μπορούσε νά μᾶς βοηθήσει νά ἀναπαρστήσουμε τούς πιθανούς λατρευτικούς χώρους συγκέντρωσης τῶν χριστιανῶν τῆς Κορίνθου. Γιά τόν ἴδιο σκοπό, ὁ συγγραφέας ἐξετάζει καί τίς κατοικίες πού ἀνακαλύφθηκαν στήν ὁδό τῆς Κορίνθου, πού βρίσκεται ἀνατολικά τοῦ θεάτρου καί οἱ ὅποιες δέν ἀνῆκαν σέ εὐπορους κατοίκους τῆς πόλης, καί καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι

τά παραπάνω κτίρια εἶναι σημαντικά, διότι μᾶς δίνουν μιά εἰκόνα τοῦ χώρου πού καταλάμβαναν οἱ οἰκίες τῆς πλειοψηφίας τῶν Κορινθίων καί ἔνα πιθανό ὑπόβαθρο γιά τίς κατ' οἶκον συγκεντρώσεις τῆς χριστιανικῆς κοινότητας σάν αὐτή πού συναθροίζεταν στό σπίτι ἢ στό χώρο ἐργασίας τοῦ Ἀκύλα καί τῆς Πρίσκιλλας. (1 Κορ 16,19) (σ. 84)

Ὁ συγγραφέας ὀλοκληρώνει τό ἄρθρο του τονίζοντας τή μεγάλη σημασία τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων στήν Κόρινθο γιά τήν ἐπιστημονική «ἀναπαράσταση», ὅσο αὐτό εἶναι ἐφικτό, τῆς ζωῆς καί τῶν ἀντιλήψεων τῶν πρώτων χριστιανῶν τῆς Κορίνθου.

Στό τέταρτο ἄρθρο του μέ θέμα: «Ἡ οἰκογενειακή ζωή καί οἱ ἀρχαιότητες τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου» ὁ συγγραφέας μετατοπίζει τό ἐνδιαφέρον του ἀπό τή «μακρο-ἀρχαιολογική» στή «μικρο-ἀρχαιολογική» ἔρευνα, ἀκριβέστερα, ὅπως ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει:

στήν παρούσα μελέτη θά ἐπιχειρήσουμε, μέ τή συνδρομή τῶν ἀρχαιοτήτων πού προέρχονται χρονικά ἀπό τίς περιοχές πού ἔδρασε ὁ Παῦλος καί οἱ ἐκκλησίες του, νά διαβάσουμε ἐκ νέου τίς ἀναφορές στήν οἰκογενειακή ζωή τῶν χριστιανῶν. (σ. 89)

Ὁ Μ. Γκουτζιούδης στηρίζεται στά

ἀρχαιολογικά εὐρήματα τῆς Πομπηίας, τοῦ Herculaneum, τῆς Κορίνθου καί τῆς Ἐφέσου καί ἐπιχειρεῖ ἀρχικά νά περιγράψει τήν ἀρχιτεκτονική μιᾶς ἀστικής κατοικίας τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τούς ἐνοίκους τῆς καί τά δρώμενα σέ αὐτή. Σημειώνει ὅτι οἱ οἰκίες αὐτές ἦταν τίς περισσότερες φορές πολυώροφες καί ἐνταγμένες στόν ἰστό τῆς πόλης. Ἐπίσης, ἀναφέρει ὅτι στούς χώρους αὐτούς κατοικοῦσε μιά τυπική ρωμαϊκή οἰκογένεια, ἡ ὁποία ἀποτελοῦνταν ἀπό τούς Ρωμαίους γονεῖς, τά τέκνα τους καί τούς δούλους. Τέλος, ἐπισημαίνεται ὅτι οἱ οἰκίες αὐτές ἦταν ταυτόχρονα χώροι ἀνάπτυξης τῆς ἰδιωτικῆς, τῆς κοινωνικῆς καί τῆς ἐπαγγελματικῆς ζωῆς κάθε ρωμαϊκῆς οἰκογένειας.

Ὁ συγγραφέας στή συνέχεια ἀναζητᾷ ἀναφορές στίς παύλειες ἐπιστολές πού θά μπορούσαν νά προσεγγιστοῦν ἐπιτυχέστερα μέ τή βοήθεια τῶν παραπάνω ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων καί νά συμβάλλουν στήν ἀναπαράσταση τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τῶν πρώτων χριστιανῶν. Σημειώνει ἀπό τήν ἀρχή ὅτι τό ἐγχείρημα εἶναι δύσκολο, γιατί «οἱ πρώτοι χριστιανοί ἀρχαιολογικά εἶναι ἀόρατοι, καθώς δέν διακρίνονται ἀπό τούς ἐθνικούς γείτονές τους» (σ. 90). Ταυτόχρονα ὅμως ὑπογραμμίζει ὅτι εἶναι δυνατόν μιά τέτοια ἔρευνα νά φωτίσει ἐκ νέου ἀναφορές γιά τή θρησκευτική ζωή τῶν πρώτων χριστιανῶν. Παραθέτω δύο παραδείγματα ἀπό τό ἄρθρο. Τό πρῶτο σχετίζεται μέ τό Γαλ 3,27, ὅπου ἀναφέρει ὁ ἀπόστολος Παῦλος: ὅσοι γάρ εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε, Χριστόν ἐνεδύσασθε. Ὁ συγγραφέας τονίζει ὅτι «στό ὑπόβαθρο τοῦ στίχου συχνά θεωρεῖται ὅτι ὑπάρχει σέ σύνδεση μέ τά 4,1-2 ἡ ρωμαϊκή τελετή τῆς toga virilis, μέ τήν ὁποία ἕνα νεαρό ἀγόρι ἐνθλιωνόταν» (σ. 97). Τό

δεύτερο παράδειγμα σχετίζεται μέ τή θέση τῆς γυναίκας στίς πρώτες χριστιανικές κοινότητες. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρει ὅτι στή ρωμαϊκή Κόρινθο τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. ζοῦσε κάποια Ἰουνία Θεοδώρα ἀπό τή Λυκία, πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας ἀφιερώθηκαν ἐπιγραφές γιά τή βοήθεια πού προσέφερε σέ συμπατριῶτες τῆς. Ἐπίσης, ἐπισημαίνει ὅτι «ἐξαιτίας τῆς χρήσης τοῦ ὄρου “προστασία” μπορούμε νά συγκρίνουμε τό ρόλο τῆς μέ ἐκεῖνο τῆς Φοίβης (Ρωμ 16,1-2), ἡ ὁποία ὑπῆρξε προστάτις πολλῶν χριστιανῶν καί τοῦ Παύλου» (σ. 102).

Ὁ Μ. Γκουτζιουδῆς ὀλοκληρώνει τό ἄρθρο του μέ ἕνα προσεκτικά διατυπωμένο συμπέρασμα, στό ὁποῖο ἀναφέρει:

ὁ τρόπος ζωῆς τῶν ρωμαϊκῶν οἰκογενειῶν καί ὁ χώρος δράσης τους ἐντός τῶν οἰκιῶν τους ἀποτελεῖ τό καταλληλότερο ὑπόβαθρο γιά τή μελέτη τῆς ἱεραποστολικῆς δράσης τοῦ Παύλου καί τῶν συνεργατῶν του. Ἐχοντας σήμερα στή διάθεσή μας τίς νέες τεχνολογικές δυνατότητες, εἶναι ἐφικτό νά σχηματίσουμε μιά εἰκόνα, ἔστω καί ἀποσπασματική, γιά τή ζωὴ τῶν κατ' οἶκον ἐκκλησιῶν στίς παύλειες κοινότητες. (σ. 105)

Στό πέμπτο ἄρθρο του μέ τίτλο: «Τό Κατά Ἰωάννην εὐαγγέλιο καί οἱ σχετικές ἀρχαιολογικές ἀνακαλύψεις» ὁ Μ. Γκουτζιουδῆς μᾶς μεταφέρει νοερά στό Ἰσραὴλ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ, ὅπου καί διερευνᾷ τὰ διάφορα ἀρχαιολογικά εὐρήματα σέ σχέση μέ τό Κατά Ἰωάννην εὐαγγέλιο. Ἡ ἔρευνά του καλύπτει πάνω ἀπό εἴκοσι σχετικά μέ τό τέταρτο εὐαγγέλιο ἀρχαιολογικά εὐρήματα, ὅπως ἡ ἐπιγραφή τοῦ Θεοδότου, ἡ κολυμβήθρα τῆς Βηθεσδα, τό λιθόστρωτο, ἡ ἐπιγραφή τοῦ Πιλάτου, ὁ τάφος τοῦ Ἰησοῦ,

τό οστεοφυλάκιο του Ίακώβου από τον τάφο του Talpiot, τό εύρημα ενός έσταυρωμένου άνδρα και τό σάβανο σε έναν τάφο στην Ίερουσαλήμ. Ο συγγραφέας προσεγγίζει με έπιστημονική ύπευθυνότητα τά εν λόγω εύρηματα και συζητά, στο πλαίσιο βέβαια ενός περιορισμένου σε έκταση άρθρου, τή σχέση των εύρημάτων αυτών με όσα αναφέρονται στο Κατά Ιωάννην ευαγγέλιο. Από τή σύγκριση αυτή, ο συγγραφέας εξάγει δύο συμπεράσματα, ένα άρνητικό και ένα θετικό. Τό άρνητικό είναι ή αναγνώριση τής μεγάλης δυσκολίας, άκόμη και τής αδυναμίας, νά ταυτοποιηθούν πολλά από τά παραπάνω αρχαιολογικά εύρηματα με όσα αναφέρονται στο ευαγγέλιο. Ός παράδειγμα αναφέρω τήν εξέταση του τάφου του Talpiot και των οστεοφυλακίων που βρέθηκαν σε αυτό και κατά καιρούς αποδόθηκαν στον Ίησού, στη Μαρία τή Μαγδαληνή και σε άλλα πρόσωπα. Ο συγγραφέας καταλήγει ότι

μέχρι σήμερα ή καλύτερη απόδειξη περί αυθεντικότητας του τάφου του Ίησού που βρίσκεται εντός του Πανάγιου Τάφου, είναι τό γεγονός ότι τό σημείο παρέμενε γνωστό μέχρι τήν εποχή του Μ. Κωνσταντίνου ως τό μόνο μέρος, όπου ο Ίησους είχε έναφιαστέϊ. (σ. 120)

Τό θετικό συμπέρασμα τής έρευνας του συντάκτη του άρθρου σχετίζεται με τήν ανάδειξη τής ιστορικότητας των πληροφοριών που μάς παρέχει τό Κατά Ιωάννην ευαγγέλιο. Έπισημαίνεται ότι με τή βοήθεια τής αρχαιολογίας κλονίζεται ή επικρατούσα θέση ότι στο τέταρτο ευαγγέλιο είναι σπάνιο νά βρεθούν πληροφορίες που νά ανταποκρίνονται στην ιστορική αλήθεια. Αντίθετα, όπως υπογραμμίζεται μεταξύ των άλλων, «οί πληροφορίες του τετάρτου Ευαγγελίου

άποδείχτηκαν ακριβείς για τήν Κανά, τήν Καπερναούμ, τή Βηθσαιδά, τή Συχάρ, τήν Τιβεριάδα, τή Βηθανία, κοντά στην Ίερουσαλήμ, και τήν Έφραϊμ» (σ. 124). Έτσι, κατά τον συγγραφέα, για μία άκόμη φορά καταδεικνύεται ή συμβολή τής αρχαιολογίας στην διερεύνηση όσων αναφέρονται στην Καινή Διαθήκη και ιδιαίτερα στην έρευνα του Κατά Ιωάννην ευαγγελίου.

Τό έκτο άρθρο του συγγραφέα τιτλοφορείται: «Η παρουσία και ο συμβολισμός του νερού στην Καινή Διαθήκη. Κοινοί τόποι με τήν αρχαία ελληνική θρησκεία». Σε αυτό διερευνά τό νερό, που, όπως αναφέρει, «δέν αποτελεί μόνον βασικό στοιχείο τής ανθρώπινης ύπαρξης αλλά και απαραίτητο συστατικό τής θρησκευτικής ζωής» (σ. 127). Ο Μ. Γκουτζιούδης, εξαιτίας τής περιορισμένης έκτασης ενός άρθρου, περιορίζει τήν έρευνά του μόνο στην λέξη «ύδωρ» και όχι σε άλλα συναφή λεξήματα. Αρχικά, έπισημαίνει ότι ή λέξη χρησιμοποιείται κυριολεκτικά στην Καινή Διαθήκη, στην ιουδαϊκή και τήν ελληνορωμαϊκή παράδοση, όπως σε αναφορές που σχετίζονται με τήν καθημερινή ζωή, π.χ. με τήν πόση και τό πλύσιμο των σωματικών μελών. Επίσης, έπισημαίνει ότι ή λέξη χρησιμοποιείται πολύ συχνά μεταφορικά και συμβολικά στις παραπάνω παραδόσεις.

Η μεταφορική και συμβολική χρήση του νερού αποτελεί στή συνέχεια τό αντικείμενο τής έρευνας του συντάκτη του άρθρου. Αυτός αναλύει κατά τρόπο συνοπτικό αλλά και έπιστημονικό τίς περιπτώσεις στις όποιες τό νερό παρουσιάζεται άλλοτε ως ζωογόνος δύναμη και άλλοτε ως μιά έχθρική και καταστρεπτική δύναμη. Επίσης, κάνει λόγο για τή σύγκρουση του Θεού με τό νερό

καί τήν ανάδειξη τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Θεοῦ στό νερό, καθώς καί γιά τή σύνδεση τοῦ νεροῦ μέ τίς θεοφανίες. Ταυτόχρονα, ἐρευνᾷ τήν ἀντίληψη γιά τή θεραπευτική καί καθαρτήρια ιδιότητα τοῦ νεροῦ. Τέλος, ἀναλύει τήν τάση τῆς τότε ἐποχῆς νά συνδέεται τό νερό μέ τήν ἀθανασία, μέ τή μετά θάνατον ζωή καί τά ἔσχατα.

Ἡ παραπάνω ἐρευνα τοῦ συγγραφέα εἶναι συγκριτική καί χρησιμοποιοῦνται ὡς πηγές τόσο κείμενα ὅσο καί ἀρχαιολογικά εὐρήματα. Ὡς περισσότερο σημαντικές καί πρωτότυπες θεωρῶ τίς ἀρχαιολογικές παραθέσεις τοῦ Μ. Γκουτζιούδη, γιατί μέ αὐτές ἀναδεικνύεται κατά τρόπο ἐντυπωσιακό, καί ἴσως γιά πρώτη φορά στόν ἑλλαδικό χῶρο, ἡ σχέση τῶν ἀναφορῶν γιά τό νερό στήν Καινή Διαθήκη μέ τίς ἀντίστοιχες ἀναφορές στόν ἑλληνορωμαϊκό καί ἰουδαϊκό κόσμο. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρω τή σύγκριση πού ἐπιχειρεῖ μεταξύ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων στό Ἀκρωτήριο τῆς Θήρας, ὅπου ἀπεικονίζονται νεοί νά μεταφέρουν δοχεῖα μέ νερό, πιθανόν γιά νά τό χρησιμοποιήσουν γιά τελετουργικούς καθαρμούς, καί παρόμοιων πρακτικῶν πού ἀναφέρονται στήν Καινή Διαθήκη καί ἐντοπίστηκαν σέ ἀρχαιολογικά εὐρήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ στό Ἰσραήλ.

Ὁ συγγραφέας μετά τήν ἀνάλυσή του συμπεραίνει ὅτι ἡ παρουσία τοῦ νεροῦ καί ὁ συμβολισμός του στήν Καινή Διαθήκη «ἀκολουθεῖ γενικά τήν Π.Δ. ἀλλά δανεῖζεται καί παραστάσεις ἀπό τόν ἀρχαῖο ἑλληνικό [θά πρόσθετα καί ρωμαϊκό] κόσμο». Ἐπισημαίνει ταυτόχρονα τή θετική καί ἀρνητική περιγραφή τοῦ νεροῦ στά κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἐπίσης, ὑπογραμμίζει τήν ποικιλία τῶν συμβολισμῶν πού ἀποδίδο-

νται στό νερό ἀπό τόν συγγραφέα τοῦ Κατά Ἰωάννην εὐαγγελίου. Ἀκόμη, ὑπογραμμίζει τόν ξεχωριστό συμβολισμό τοῦ νεροῦ κατά τό βάπτισμα τόν ὁποῖο ἀποδίδει ὁ Παῦλος, ἀκριβέστερα ἢ πρωτοχριστιανική παράδοση πού υἱοθετεῖ ὁ Παῦλος. Τέλος, ἐπισημαίνει εὐστοχα τό ρόλο τοῦ νεροῦ (κατακλυσμός) στή 2^η Πε καί τή σύνδεση τῆς καταστροφικῆς δράσης του μέ τήν καταστροφική δράση ἐνός ἄλλου στοιχείου, τῆς φωτιᾶς, μέσω τοῦ ὁποῖου κατά τά ἔσχατα θά καταστραφεῖ ὁ κόσμος, γιά νά ἐμφανιστοῦν στή συνέχεια οἱ καινοὶ οὐρανοὶ καί ἡ καινὴ γῆ.

Στό ἔβδομο καί τελευταῖο ἄρθρο, πού φέρει τόν τίτλο: «Λατρευτική δραστηριότητα τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων ἀπό τήν ἐποχή τῆς Καινῆς Διαθήκης μέχρι τό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων», ὁ Μ. Γκουτζιούδης καλεῖται νά συνδέσει τή λατρευτική πρακτική τῆς πρώτης Ἐκκλησίας μέ σχετικά ἀρχαιολογικά εὐρήματα.

Τό ἐγχείρημα αὐτό τοῦ συγγραφέα εἶναι ιδιαίτερα δύσκολο, ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης σχετικῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων. Ἐνα ἀπλό φυλλομέτρημα τοῦ ἄρθρου φανερώνει ὅτι τά σχετικά μέ τό θέμα τῆς χριστιανικῆς λατρείας εὐρήματα προέρχονται ἀπό τόν 3ο αἰ. μ.Χ. κ.έ. Αὐτό ἀναγκάζει τόν συγγραφέα νά ἀναζητήσει στηρίγματα σέ ἀρχαιολογικά εὐρήματα καί κείμενα ἀπό τή χριστιανική καί θύραθεν γραμματεία τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Ἐτσι, ὁ Μ. Γκουτζιούδης δέν ἀποφεύγει τή συναγωγή συμπερασμάτων πού δέν στηρίζονται σέ μαρτυρίες ἀρχαιολογικῶν πηγῶν ἀλλά σέ θεολογικές ἐρμηνεῖες κειμένων. Κλασικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ παράθεση τῆς θέσης γιά τήν εὐχαριστία, ὅτι «ὅλα τά στοιχεία

πού διαπλέκονται από πολύ ωρίς στην εύχαριστία [...] παίρνουν νόημα και σημασία από τό κυρίαρχο, τό ένα και μοναδικό: τό έσχατολογικό» (σ. 171).

Ο Μ. Γκουτζιούδης κατορθώνει τελικά νά «δαμάσει» τό δύσκολο αυτό θέμα και νά παρουσιάσει μιά ανάγλυφη εικόνα γιά τή λατρευτική δραστηριότητα τών πρώτων χριστιανών. Έτσι, άναδεικνύει, μεταξύ άλλων, τόν χριστοκεντρισμό τής νέας λατρείας, τήν έντονη επίδραση sé αυτή τής ιουδαϊκής λατρείας και τήν άρνητική έντύπωση πού προκαλοῦσε στόν έθνικό κόσμο ή «λατρεία όχι ενός άρχαίου ήρωα ή μιás ξεχωριστής προσωπικότητας, αλλά ενός προσφάτως έσταυρωμένου [...] [δηλαδή] ή λατρεία τοῦ Ίησοῦ» (σ. 148).

Στή συνέχεια, ό συγγραφέας αναφέρεται στό πρόβλημα τών πηγών κατά τούς τρεῖς πρώτους αἰώνες και εξέτάζει μιά μιά όλες τίς λατρευτικές έκδηλώσεις τών πρώτων χριστιανών στους διάφορους ιδιωτικούς οἴκους, ὅπως τό κήρυγμα τοῦ ευαγγελίου, ή ανάγνωση άποσπασμάτων από τήν Παλαιά Διαθήκη αλλά και ευαγγελικῶν και άποστολικῶν κειμένων, ή προσευχή, ή ύμνολογία, οι δημόσιες δηλώσεις όμολογιῶν πίστης, ή προφητεία. Ο Μ. Γκουτζιούδης αναφέρεται επίσης διεξοδικά στην ιεροσύνη, τό βάπτισμα, τήν εύχαριστία, τή μετάνοια και τήν εξέλιξη τής δημόσιας λατρείας, καθώς και στις ιερές ήμέρες και γιορτές τών χριστιανών.

Ο συγγραφέας ολοκληρώνει τή συνοπτική αλλά περιεκτική έργασία του μέ τά συμπεράσματα, τονίζοντας ότι στους πρώτους αἰώνες επικρατοῦσε στή λατρευτική ζωή τής Έκκλησίας «έντονη πολυμορφία. [...] Η ένιαία μορφή πού επικράτησε άργότερα

δέν είναι παρά ή υιοθέτηση και διαμόρφωση διαφόρων λατρευτικῶν πρακτικῶν πού εφαρμόζονταν ωρίτερα» (σ. 178). Έπίσης, συμπεραίνει ότι «ή παράδοση νά διαβάζονται βιβλικά άποσπάσματα sé καθορισμένες χρονικές περιόδους οδήγησε στην καθιέρωση όρισμένων έορτῶν sé έτήσιο κύκλο» (σ. 178).

Συμπερασματικά, τό βιβλίο αυτό, πού αποτελεί συλλογή άρθρων του, έχει συγκεκριμένα αξιοπρόσεκτα χαρακτηριστικά. Αναφέρεται πρώτα από όλα sé μιά θεματική, πού είναι ή σχέση τής Καινής Διαθήκης μέ τήν άρχαιολογία. Ακόμη, τά επιμέρους θέματα αναπτύσσονται μέ τή βοήθεια τοῦ πλούσιου έποπτικού υλικού κατά τρόπο κατανοητό στόν μέσο άναγνώστη, ταυτόχρονα όμως έπιστημονικό και πολλές φορές πρωτότυπο. Τέλος, ή πλούσια και ένημερωμένη βιβλιογραφία πού παραθέτει ό συγγραφέας αποτελεί πηγή γιά περαιτέρω έρευνα κάθε ένδιαφερόμενου. Για όλα τά παραπάνω θεωρώ ότι τό έν λόγω έργο τοῦ Μ. Γκουτζιούδη συμβάλλει στην έμβάθυνση τής καινοδιαθηκικής έπιστήμης και τό συνιστώ άνεπιφύλακτα.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Γ. ΑΤΜΑΤΖΙΔΗΣ

✠✠✠✠✠✠